

❑ *Multikulturalizm dünyada və ya hər hansı dövlətdə mədəni müxtəlifliklərin qorunub saxlanılmasına və inkişafına yönəlmiş nəzəriyyə, siyasətdir. Onun ən mühüm özəlliyi assimilyasiyaya qarşı olmasıdır. Multikulturalizm və tolerantlıq həm də cəhəlatın, irqçiliyin, ksenofobiyanın süqutu, nəticə etibarilə cəmiyyətdə əmin-amanlıq, bəşəriyyətdə sülh deməkdir. Müxtəlif siyasi, iqtisadi və coğrafi şəraitlərdə yaşayan xalqların ədalətə çıxışı da çoxmədəniyyətliliyin təmin edilməsindən asılıdır. Çünki multikulturalizmin olması cəmiyyətdə bərabərliyin, demokratiyanın, tərəqqinin, sosial rifahın, başqa sözlə, ədalətin bərqərar edilməsi deməkdir.*

Çoxmədəniyyətlilik ideyasının bu və ya digər cəmiyyətdə davamlığı üçün ən zəruri amil həmin cəmiyyət üzvləri arasında qarşılıqlı dözümlülük – tolerantlıq hissinin olmasıdır. Bunsuz humanizm, yüksək fərdi və beynəlxalq münasibətlər, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşıma, zənginləşmə, dostluq və əməkdaşlıq mümkün deyildir. Müasir dövrdə tolerantlıq ənənələrinin təbliğini və yayılmasını əhəmiyyətsiz hesab edənlər var. Qərb siyasətçilərinin fikrincə, əgər bir cəmiyyətdə dini, milli, irqi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, insan hüquq və azadlıqları təmin edilirsə, demək, həmin cəmiyyət tolerantdır və onun ayrıca təbliğinə ehtiyac yoxdur.

İlk baxışdan məntiqli yanaşma kimi qəbul edilə bilər. Bunun əleyhdarları da elə qərblilərdir. Ona görə ki, tolerantlıq təkcə hüquq deyil, həm də mədəniyyət və məənəviyyət məsələsidir. Dünyada tolerant cəmiyyətlərin tarixi əsrlərlə ölçülür. Amma hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlətin tarixi iki əsrdən o yana keçmir. Deməli, tolerantlıq hüquqi dövlətin yox, mədəni və məənəvi cəhətdən inkişaf etmiş cəmiyyətin məhsuludur. Əslində, bu gün Azərbaycanı və azərbaycanlıları başqalarından fərqləndirən xüsusiyyət də məhz budur. Əgər tolerantlıq bir avropalının hüquqi vəzifəsidirsə, azərbaycanlı üçün məənəvi tələbat və mədəni normadır.

Tolerantlığın minimum şərtlərinə əsasən, dini çoxluq dini azlığa nəinki hörmətlə yanaşmalı, həm də onun öz inancına uyğun yaşamasına mane olmamalıdır. Minimum şərtlərin təmin edildiyi cəmiyyətlərlə bağlı bir neçə nümunə göstərmək mümkündür. Ancaq Azərbaycandakı dözümlülük mühitinin səviyyəsi tolerantlığın minimum şərtlərini və tələblərini çoxdan ötür. Azərbaycanlılar tarixən dini azlıqlara hörmətlə yanaşaraq, onların öz inanclarına uyğun yaşamalarına nəinki, mane olmayıblar, hətta buna şərait yaradıblar. Başqa cür desək, azərbaycanlılar hər zaman dini azlıqların himayədarı və müdafiəçisi qismində çıxış ediblər.

Bu ideyanın kökləri qədim tarixə malikdir. Bütün səmavi dinlərdə ideyanın əsaslarını görə bilərik. Azərbaycan da bu sahədə dünya üçün nümunə ola biləcək modeldir.

Azərbaycan zəngin və mürəkkəb tarixi olan ölkədir. Çoxallahlıqdan, şamançılıqdan və bütpərəstlikdən tutmuş səmavi dinlərə (yəhudilik, xristianlıq və islam) qədər dünyanın bütün məşhur dinləri burada öz izlərini buraxmışdır. Bunun nəticəsidir ki, çoxsaylı etnosların Azərbaycanda yaşamasına və etnik tərkibin müxtəlif olmasına baxmayaraq, minilliklər boyu heç bir milli, dini azlıq buradan başqa bir əraziyə köçməmiş və köçürülməmiş, hər bir etnos milli və dini kimliyini qoruyub saxlamışdır. Müxtəlif tarixi dövrlərdə öz torpaqlarında sıxışdırılan bəzi konfessiya nümayəndələri, dini-etnik qruplar Vətənimizə sığınmış və cəmiyyətimizin ayrılmaz hissəsinə çevrilərək, ayinlərini rahat yerinə yetirmək imkanı əldə etmiş, yerli əhali ilə qaynayıb-qarışmışlar.

Respublikamızda müxtəlif dini konfessiyalar tərəfindən ibadət evlərinin tikintisinə və bərpasına fərqli dini icmaların nümayəndələrinin maddi və məənəvi dəstək verməsi, ianələr toplanması tarixi keçmişimizdən qalan mütləq əhəmiyyətli faktordur. XIX əsrin sonlarına yaxın Bakı şəhərində “Qızılı kilsə” kimi tanınan “Aleksandr Nevski” kilsəsinin inşası üçün toplanmış ianənin böyük hissəsini müsəlmanların verməsi dünya tolerantlıq tarixinin ən parlaq səhifəsidir. 1907-ci ildə H.Z. Tağıyev tərəfindən tikdirilən Rus Pravoslav Kilsəsinin Jen Mironosets Baş Kafedral kilsəsi, təxminən, 100 ildən sonra müsəlman iş adamı Aydın Qurbanovun maliyyə dəstəyi ilə bərpa olunmuşdur.

Çar Rusiyasının Şimali Azərbaycan ərazilərinə sahib olması ilə xalqın ənənəsinə zidd olan yabançı dəyərlər təbliğ edilməyə, sırımğağa başlanmışdı. İşğalçılar öz müstəmləkəçiliyini bu torpaqlarda hökmran etmək üçün etnik-dini qarşıdurma yaratmaq siyasəti aparmışdı. Çarizm müsəlmanların dini birliyinin qorunması əvəzinə, məzhəb fərqlərini şisirtməklə sünni-şiə başçılarını bir-birinə qarşı qoymuşdu. Azərbaycan ziyalıları isə iki məzhəb arasında qızıqsıdırılan itxilafların qarşısını almağa nail olmuşlar. Lakin 1918-ci il 28 mayda Şərqdə ilk demokratik respublika olan Azərbaycan Demokratik Respublikası qurulduqdan sonra ölkədə İslama qarşı ayrı-seçkiliyə son qoyulmuşdur. ADR hökuməti

Multikultural dəyərlər və AZƏRBAYCAN

Qafqaz müsəlmanlarının vahid ruhani idarəsini yaratmaqla məzhəblərarası gərginlik üçün çalışanlara mane olmuşdur. Şərqdə ilk peşəkar teatrın, qəzetin, operanın və baletində əsası Azərbaycanda qoyulmuşdur. Ən önəmlisi odur ki, Azərbaycanda həm maarifçi hərəkatın yaradıcılarının, həm də Xalq Cümhuriyyətinin qurucularının və ideoloqlarının böyük əksəriyyəti ruhani ailəsindən və dini təhsil ocağından, mədrəsədən çıxmışlar (Qafqaz Şeyxülislamının nəvəsi Əli bəy Hüseynzadə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin əsas qurucusu və ideoloqu, Bakı ruhanisinin oğlu Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və s.).

Bu cür faktlar və nümunələr kifayət qədərdir. Hətta onların içərisində eləsi də var ki, dünyanın hansısa ölkəsində və tarixin hansısa səhifəsində oxşarını tapmaq qeyri-mümkündür. Hazırda müxtəlif dinlərin nümayəndələri çox vaxt ya rəsmi qəbul və görüşlərdə, ya da dinlərarası dialoq və tolerantlıqla bağlı tədbirlərdə bir araya gəlirlər. Başqa sözlə, dini konfessiyaların rəhbərlərinin görüşü, hətta bir süfrə arxasında əyləşmələri və şəkil çəkdirmələri protokol qaydalarından kənara çıxmır. Lakin bu cür protokol qaydaları Azərbaycanda fəaliyyət göstərən dini konfessiyaların rəhbərləri üçün yaddır. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə, Rus Pravoslav Kilsəsinin Bakı və Azərbaycan Yeparxiyasının arxiyepiskopu Aleksandr İşeyin, Dağ Yəhudiləri Dini İcmasının sədri Milix Yevdayev, Katolik İcmasının rəhbəri Vladimir Fekete və Avropa Yəhudiləri Dini İcmasının sədri Gennadi Zelmanoviç bir-birinə dost, qardaş münasibəti

göstərir. Dini icma liderlərinin tez-tez görüşmələri, məsləhət-məşvərət etmələri, müxtəlif tədbirlərdə birgə iştirak etmələri adi haldır. Bu, təkcə qarşılıqlı hörmət yox, həm də bir-birinə etimad deməkdir. Onların bu cür birliyinə çoxları heyrət və qibtə edir. Axı qibtə etməmək mümkün də deyil! Təsəvvür edin ki, Şeyxülislam mübarək Ramazan ayında iftar süfrəsi təşkil edir və ölkə Prezidenti İlham Əliyevin sağında o, solunda isə digər dini konfessiyaların rəhbərləri əyləşirlər. Üstəlik, iftar süfrəsində yalnız Şeyxülislam deyil, digər dini konfessiyaların nümayəndələri də çıxış edirlər.

Başqa bir nümunə: Müsəlmanların Ramazan ayında təşkil etdikləri iftar süfrələrində digər dinlərin nümayəndələrinin iştirak etməsi praktikası mövcuddur. Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsində toplum halda yaşayan udi xristianlarının məhz kilsədə qəsəbənin müsəlman icması üçün iftar süfrəsi təşkil etməsi bütün dünya üçün nümunəyə çevrilib.

Tolerantlığa zəmin yaradan iqtisadi amillərdən danışarkən, ilk növbədə, Azərbaycanın tarixi İpək yolunun üzərində yerləşməsi xüsusi qeyd olunmalıdır. Uzaq Çindən başlayan və Avropanın qurtaracağında bitən İpək yoluna təkcə ticarət yolu və iqtisadi məsələ kimi baxmaq olmaz. Bu yolla həm ipək və müxtəlif məhsullar daşınmış, həm də insanlar, fərqli dinlər, mədəniyyətlər səyahət etmişdir.

Digər amil dindir. İslam tolerant din olmasaydı, onun mənsuqlarının yaşadığı Azərbaycanda indiki səviyyədə dözümlülük mədəniyyəti formalaşa bilməzdi. Çünki dinimizə görə, bütün insanlar və millətlər

bərabərdir, ali irq, ali millət anlayışı yoxdur. Qurani-Kərim buyurur: “Ey insanlar! Biz sizi bir kişi və bir qadındən (Adəm və Həvvadan) yaratdıq. Sonra bir-birinizi tanıyasınız (kimliyinizi biləsiniz) deyə, sizi xalqlara və qəbilələrə ayırdıq...” (Hucurat, 13). Peyğəmbərimizin hədisi-şərifində bu fikir daha da konkretləşdirilir: “Heç bir ərəb qeyri-ərəbə nisbətən hansısa üstünlüyə malik deyil. Eləcə də qeyri-ərəb zənciyə nisbətən, zənci ağ adama nisbətən hansısa üstünlüyə malik deyil”. Qurani-Kərimdə insanlara bəyan edilir: “Dində məcburiyyət (zorakılıq) yoxdur...” (2:256).

Göründüyü kimi, İslam prinsipial şəkildə insanların vicdan və seçim azadlığına müdaxilə edilməsinə icazə vermir. Buna görə də İslam dini sürətlə yayılarkən xristian, yəhudi məbədlərinə toxunulmamış, həmin dinlərin mənsuqlarının öz inanclarına uyğun yaşamalarına şərait yaradılmışdır. İslamdan gələn bu cür dözümlülük Azərbaycan xalqının etnik xüsusiyyətlərindən qaynaqlanan tolerantlıqla çulğuşaraq, daha rəngarəng və mükəmməl bir forma almış və zəngin mədəni sərvətə çevrilmişdir. İslam Azərbaycan xalqının ondan öncəki dinlər və müxtəlif inanclar vasitəsilə əldə etdiyi mədəni və məənəvi sərvəti məhv etməmiş, əksinə, onu daha da zənginləşdirmişdir (Şəkidəki Kiş məbədi, Bakıda atəşpərəstlər tərəfindən tikilmiş qədim Atəşgah məbədi).

Şübhəsiz ki, bütün bu sadaladığımız dəyərlər yalnız düşünülmüş dövlət siyasəti nəticəsində daha da möhkəmlənə bilərdi. Məhz ulu öndər Heydər Əliyev ölkəyə rəhbərlik etdiyi müddətdə dini konfessiyalar arasında dözümlülük mühitinin daha da inkişaf

etdirilməsi sahəsində dönüş yaranmış, dövlətlə dini qurumların münasibəti yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Yeni tarixi şəraitdə Azərbaycanın qarşılaşdığı böhranlardan çıxaraq özünə güvənməsi üçün ümumi bir konsepsiyaya ehtiyac var idi. Bu ideologiya həm milli adət-ənənələrə və dini-məənəvi dəyərlərə söykənməli, həm də ölkəmizin çağdaş dünyaya qovuşmasını təmin etməli idi. Ona görə də Heydər Əliyev ölkənin dinə və dindarlara münasibətini düzgün və sağlam müstəvidə həll etməyə başladı, dəfələrlə din xadimləri (yəhudi, xristian, İslam) ilə görüşlər keçirdi. Ulu öndər bu barədə çıxışlarının birində qeyd edirdi: “Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki bunların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir”. Məhz onun dövründə dinlərarası dialoqla bağlı bir sıra beynəlxalq tədbirlər baş tutmuş, multikultural siyasət özünün pik həddinə çatmışdır.

Ümummilli liderin siyasi kursunun davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev də həmin irsi yaşadır. Bu gün dünyada tolerantlıq örnəyi kimi tanınan Azərbaycan sivilizasiyalararası dialoqu, beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin təmin olunması istiqamətində ardıcıl olaraq təşəbbüs və çağırışlarla çıxış edir. Son illər ölkəmizdə beynəlxalq humanitar forumların, dünya dini liderlərinin sammitlərinin keçirilməsi, Beynəlxalq Tolerantlıq Gününün yüksək səviyyədə, ayrı-ayrı konfessiyaların nümayəndələrinin iştirakı ilə qeyd olunması, bəşəriyyəti narahat edən global problemlər ətrafında birgə müzakirələrin aparılması bunun bariz

nümunəsidir.

Azərbaycan dövləti formalaşmış din siyasətini təkcə daxildə həyata keçirməklə kifayətlənmir. Belə ki, bu gün Azərbaycan özünün tolerantlıq fəlsəfəsini dünyaya ixrac etməyi hədəfləmişdir. Bu sahədə hökumət multikulturalizm, dinlər və mədəniyyətlərarası dialoq sahəsində müxtəlif tərəflərin bir araya gəlməsi istiqamətində çoxsaylı tədbirlərə – beynəlxalq və regional konfranslara, forumlara ev sahibliyi etmişdir.

Bu baxımdan Heydər Əliyev Fondu da fəaliyyət göstərdiyi müddətdə qarşısına qoyduğu başlıca məqsəd kimi ulu öndərin milli dövlətçilik ideyasının həyata keçirilməsi və təbliği istiqamətində ölkə daxilində və xaricində böyük işlər görmüşdür. Bu uğurlu fəaliyyətin təminatçısı Azərbaycanın birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevaya əməyinin nəticəsi olaraq, 2006-cı ildə İSESCO-nun (İslam Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı) xoşməramlı səfiri, 2008-ci ildə “İƏT-nin humanitar məsələlər üzrə xüsusi elçisi” statusuna dair diplom təqdim edilmişdir. Bunun nəticəsidir ki, İSESCO-nun qəbul etdiyi qətnaməyə əsasən, Bakı (2009) və Naxçıvan (2018) şəhərləri İslam mədəniyyətinin paytaxtları elan olunmuşdur. Fond, həmçinin “Tolerantlığın ünvanı – Azərbaycan” layihəsi çərçivəsində nəhəng işlərə imza atmışdır. Belə ki, ölkə daxilində və xaricində müxtəlif dini konfessiyalara mənsub ibadət ocaqları inşası və ya bərpa edilmiş, xalqımızın tolerantlıq ənənələrinin beynəlxalq aləmdə təbliği məqsədilə foto-sərgilər təşkil edilmişdir.

Bir sözlə, tarixən dinlərin və mədəniyyətlərin qovşağı olmuş ölkəmiz bu gün də eyni funksiyanı uğurla yerinə yetirir. Çoxmillətli Azərbaycan artıq dünyanın nəzərində nümunəvi bir dövlətdir. Ölkəmiz dünyanın multikulturalizm, tolerantlıq, dözümlülük, humanitar əməkdaşlıq mərkəzinə çevrilib və bundan xalqımız da, dövlətimiz də qürur duyur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycanda multikulturalizmlə bağlı fikirləri bunu təsdiq edir: “Multikulturalizm Azərbaycanda dövlət siyasətidir. Qeyd etməliyəm ki, artıq tarixi keçmişimiz də bunu diklə edir. Eyni zamanda, multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzidir. Biz gündəlik həyatımızda bu prinsiplər əsasında fəaliyyət göstəririk. Bu prinsiplər cəmiyyətin mütləq əksəriyyəti tərəfindən dəstəklənir, müdafiə edilir”.

Rəhə ŞİRİNOVA,
Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti yanında Dövlət
İdarəçilik Akademiyasının
magistrantu